

Az I. világháború előtti jelentéktelen előzmények után 1929. április 14-től 1938. november 28-ig 35 és 58 oldal között váltakozó terjedelemben jelent meg az ellenzéki polgári folyóiratok között feltűnően hosszú életű A Toll. Felelős szerkesztője és kiadója a méltatlanul feledett Kaczér Vilmos volt.¹ Fénykorát a lap 1929–1930-ban élte, ekkor hetente adták ki, az ötödik számtól Zsolt Béla főszerkesztésében. 1930 decemberében a cenzúra engedély nélküli politizálás miatt betiltotta utcai árusítását,² a főszerkesztő is levetette nevét a címlapról. Ezután a folyóirat előbb kéthetente, havonta, majd még ritkábban és egyre csökkenő terjedelemben jelent meg. Állandó munkatársai nagyrészt a kor legjelentősebb fiatal radikális polgári írói és esztétái voltak. Közülük is kiemelkedik Zsolt Béla, Hevesi András és Márai Sándor, akiknek mindmáig feltáratlan publicisztikája A toll legpregnansabb megnyilvánulásai közé tartozik. E húszas években induló írók elsősorban regényeikben alkottak jelentőset, nagyobb figyelmet érdemelne azonban Zsolt rendkívül radikális, bátor publicisztikája. Hevesi csillogó logikájú, megtéveszthetetlen racionalitású esszéi és Márai elegáns, hajlékony, kimérten pontos írásai is. A „második reformkor” nagy nemzedékéből gyakran – s legtöbbször álnéven – írt a lapba Ignotus és Hatvany Lajos is. A Toll tág spektrumát bizonyítják a munkatársak közt olyan nevek, mint József Attila,³ Nagy Lajos és többek közt Illyés Gyula.

A folyóiratról az akadémiai kézikönyv ismertetésén kívül egyéb publikáció nem jelent meg.

E füzet nagyságú, Berény Róbert rajzával díszített színes borítójú folyóiratra a sokoldalúság és a változatosság jellemző. Állandó rovatai közül figyelemre méltóak a bevezető, irodalmi, közéleti aktualitásokhoz kapcsolódó, vitázó, gyakran debatter modorú glossza, a politikai társasági híreket elemző *Külföldi levelek*, a színház- és filmrovat és az egy-egy nagy vállalat, bank belső ügyeit tárgyaló, esetenként tendenciózus, reklám ízű *Közgazdasági Toll*. A folyóirat, bár a közélet egyéb ágait is felölelte, elsősorban irodalmi jellegű volt. Népszerűségét is nagyrészt irodalmi ankétjainak köszönhette. A szenzációs Ady-revizió mellett jelentősek a Molnár Ferencről, Kiss Józsefről, Bródy

¹ Kaczér Vilmos munkásságát kézikönyveink nem említik, elfeledettségére jellemző, hogy még a Magyar Irodalmi Lexikon is összetéveszti Kaczér Illés cionista íróval. A tévedést átveszi MARKOVITS Györgyi: „Terjesztését megtiltom” Bp. 1970. c. műve is. Alakját egyetlen visszaemlékezés őrzi: SÓS Endre: Kaczér Vilmos és A Toll, Új Élet 1967/15/4.

² Bővebben lásd: MARKOVITS Györgyi: „Terjesztését megtiltom” Bp. 1970.

³ József Attila és A Toll kapcsolata külön tanulmányt igényelne, hiszen 1929 és 1934 között több mint harminc alkalommal publikált itt, és itt került közvetlen kapcsolatba későbbi szerkesztőtársával, Ignotus Pállal is. Huszonöt versén kívül itt jelentek meg legjelentősebb tanulmányai és kritikái is: Ady-vízió 1929. aug. 18. Az Istenek hálnak, az Ember él 1930. jan. 10.; Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli 1931. márc. 31.; Zsolt Béla: Bellegarde 1932. – De A Toll közli József Attiláról a legtöbb és legalaposabb kritikát is, többek közt Hatvany Lajos, Karinthy Frigyes, Komlós Aladár. Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Németh Andor írásait (A Toll 1933/1, 1934/7, 1937/2, 1938/1, 1938/2). József Attila és A Toll kapcsolatának összefoglalása: M. PÁSZTOR József: József Attilaműhelyei. Bp. 1975. Az egyes tanulmányokkal kapcsolatban lásd SZABOLCSI Miklós: József Attila összes művei. III. jegyzetanyagát.

Sándorról vagy az irodalmi kritika helyzetéről folytatott vitái is. Kritikai rovata leginkább polgári esztétákat foglalkoztatott, és tartalmában is meglehetősen egyoldalú volt: általában saját íróinak munkásságát kísérte figyelemmel, ezek méltatásakor azonban reális, megbízható. Elfoglaltságait inkább hiányai mutatják, így jelentőségénél sokkal kisebb terjedelemben foglalkozik a lap például az éppen ebben az időben meginduló és megerősödő népi irodalommal. Amennyire kiemelkedő A Toll irodalmi, közéleti esszéiben, határozott irodalompolitikai megnyilvánulásaiban, annyira gyenge szépirodalmi részében. S bár a lap József Attila, Fodor József, Somlyó Zoltán, Komlós Aladár, Németh Andor prózáját is közli, mégis túlsúlyban a másodosztályú, társasági, csevegő, tárca-novellák és a folytatásos regények vannak.

Dolgozatunknak még jelzésszerűen sem lehet célja e szerteágazó termés bemutatása. Úttörő és szerény kísérletként pusztán a lap azon irodalompolitikai, közéleti megnyilatkozásait ragadjuk ki, melyek önmagukban is jellemezhetik A Toll egységes stílusát, világnézeti hátterét.

A Toll helyét vázlatosan kijelölni a korszak irodalmi életében nem nehéz. Azok közé a polgári ellenzéki folyóiratok közé – A Független Szemle, Láthatár, Századunk és a Szép Szó vonulatába – tartozik, melyek a Nyugattól ugyan balra állva, de a forradalmi megoldást tagadva foglalták el a félfedális Horthy-Magyarországgal szembeni oppozíciós helyzetüket. Ez egységes vonalon belül A Toll sajátos szerepét felmutatni – ez törekvésünk célja. A lap több szempontból különleges figyelmet érdemel, egyrészt mivel a polgári, baloldali folyóiratok közül a leghosszabb életű volt, másrészt széles olvasótáborra, nagy közönségnek szánt, azt erőteljesen befolyásolni akaró hangvétele miatt is. Mert A Toll elsősorban bulvár hangvételével, hangsúlyozottan népszerűsége törekvő stílusával különbözött jobbára elvi, magasabb igényeket kielégítő laptársaitól. Úgy hisszük, hogy a lap legtöbbször közvetett, irodalmi vitákon, kritikákon és egyéb közéleti megnyilatkozásokon átszűrődő mentalitása, világnézeti attitűdje új szempontokat, megbízható és jellemző adatokat adhat félmúltunk polgári baloldalának alaposabb megértéséhez, egy meglehetősen széles olvasói és társadalmi réteg gondolkodásmódjának alaposabb feltárásához. Első lépésként tehát belülről és csak egy szempontból szeretnénk A Toll bemutatását megkísérelni, tudva természetesen azt, hogy egy majdani, teljesebb folyóirat-monográfia sem a lap egyéb irányú publikációinak, sem külső, társadalmi, irodalmi környezetének bemutatását nem nélkülözheti.

Alábbiakban először A Toll irodalmi közleményei közül programcikkeit, az Ady-ankétot, valamint egyéb irodalomtörténeti megnyilatkozásait tekintjük át, felmutatva e tartalmukban és szándékukban eltérő megnyilvánulásokban a közös hangot, az azonos mentalitást. Ezután kíséreljük meg e mentalitás világnézeti hátterének feltérképezését a Nyugat opportunizmusa, a szocializmus elutasítása és a polgári humanizmus konkrét meghatározó pontjai közt.

Program és harc

Egy folyóirat tudatosan vállalt nézeteit, megfogalmazott céljait legközvetlenebbül programcikkei és a vele szemben álló lapokkal, támadásokkal szemben kinyilvánított állásfoglalásai tükrözhetik: célszerű tehát, ha bevezetőül ezeket vesszük sorra.

A Toll 1929-ben programcikk nélkül folytatódott, ehelyett Karinthy *Levél a szerkesztőhöz* című üdvözlő írását olvashatjuk. Semmitmondó néhány szám után a negyedik hátsó borítóján a következő közlemény jelent meg:

A TOLL

a haladó magyar értelmiségé

PROGRAMJA:

A kritikának jogaiba való visszahelyezése
a háború után összekuszált fogalmak tisztázása
a magyar szellemi közvélemény felfrissítése

Itt jelentik be Zsolt Béla főszerkesztését is, aki a következő számban terjeszti be programját, egy szóval: „Mobilizáció!”, s azonnal siet leszögezni: „Nem politizálunk!”, azonban: „Ahol a politika túlnő kezdetleges és alantas jelentkezési formáin, ahol sorssá, *szemléletté, izléssé, neveléssé, kultúrává* és művészetté szublimálódik – ott ki akarjuk vívni szerepünket, a tollat megillető szerepet.” Legfontosabb ellenségének a pátoszt tekinti: „De kezdettől küzdeni akarunk a páthosz ellen, amit bizonyos idő óta éppen a legkevésbé lángoló és lelkesedő oldalakról használnak alibiként és beugratásként.”

A lap alapvető célja a véleményszabadság és a határozott állásfoglalás; e célkitűzés többször, nyomatékkal megismétlődik: „A vélemények tisztázottságáért, bátorságáért, önállóságáért küzdünk. A mi lapunknak egy tekintetben nagyon határozott álláspontja van: megköveteli munkatársaitól, hogy álláspontjuk legyen, vagy legalább igyekezzenek álláspontot találni (1929/8). „A Toll, ha szükség van rá a magyar szellemi életben, éppen azzal akar rendeltetésének megfelelni, hogy minden kvalifikált véleménynek teret ad, viszont a különböző vélemények szóhoz juttatásának induktív módszerével törekszik a megközelítő objektivitás, a lehetséges igazságosság precizírozására.” (1929/23) „A Toll kétséghonhatatlan sikereit főleg kritikai részének és etikájának köszönheti. . . A Toll kritikusi korlátozás, megalkuvás nélkül nyilvánítja véleményüket.” (1930/45) Azonban a lap e kritikai szabadság, szellemi liberalizmus szerepét sem becsüli túl, és már ekkor megfogalmazódik egy harcosabb humanizmus gondolata is: „Mi igenis harcolunk: a szellemi fair play szabályai szerint, ha lehet és bicskával, ha kell.” (1929/8) Másrészt azonban az öncélú vitáktól elhatárolja magát, mint írja. A Toll nem támadó orgánus, de „Szeretnők, ha a publikum azért vásárolná folyóiratunkat, mert irodalmi, művészi és tudományos szándékainkat megéri és megérti – s nem úgy nézné A Tollat, mint valami izgalmas boxmeccsről szóló jelentést.” (1929/40) Ezután az első számokban megfogalmazódó célkitűzések után később hasonló megnyilvánulásokkal nem találkozunk. Csak 1938. június 10-én jelenik meg Németh Andor cikke: *A tízéves Toll*, melyben visszatekintve, a nagy hajók között szerényen, de függetlenül vitorlázó magán-yachthoz hasonlítja a folyóiratát. Magán-yachthoz, mely szegényes felszereléssel és legénység-gel mindig a maga megszabta útvonalon haladt, elkerülve a nagy óceánjárók kijelölt kötelező irányt.

A Toll tehát legfontosabb célkitűzésének, közvetlen programjának a liberalizmust, a szellemi függetlenséget, a vélemények nyílt konfrontációját tekinti. Ezt a jogát védi a jobboldali támadásokkal szemben is.

Megindulásának heve, harcos indulata mindjárt heves támadásokat váltott ki, melyeket a fajvédő Előőr kezdett meg. 1929. július 13-án jelent meg Pintér Ferenc: *Toll és Föld* című cikke, amely pontosan meghatározta – ha ellenséges oldalról is – a lap jellegét: „Néhány hét óta él a magyar sajtóban egy Toll c. riportlap a Világ és a Magyar Hírlap Zsolt Bélájának és Lantosék ifjú Ignotusának szellemi vezérletével. . .” – radikális maszlagnak nevezi, majd így folytatja: „Miert köti magát az úgynevezett polgári radikalizmus Magyarországon mindig a nagy tőke pultjához kis pulikutyának, az rejtélyes dolog, de nem rejtély az, hogy az őszinteség körül van a hiba. Az ördögnek és a hülyének való ez a radikalizmus, nem pedig a magyarságnak! . . . Tollasék folytatják a XX. Század és a Galilei Kör működését ugyanolyan eleven és tehetséges prepotenciával, vakmerőséggel és céltudással, mint elődei tették.”

Ezt a támadást követte 1929. augusztus 4-én az Új Nemzedék vezércikke: „*Megint lángra lobbant az a szellem, amely Károlyi lázadását és a bolsevizmust előidézte! Mit ír Hatvany Lajos?* – címmel: Hónapok óta egy vöröstáblájú heti folyóiratjuk jelenik meg az utcasarkokon, amelyhez a pénz a zsidó hitközség egyik vezető férfiújának veje, egy Löbl János nevű fiatal ember és – Hatvany Deutsch Lajos báró adják. . .” A Toll 1929/17. számában reagál: „A Tollat, bármilyen hihetetlen is az Új Nemzedéknek, mely úgy tudja, hogy sajtóvállalatokat eltarthat a hatalom, az Egyház, vagy a mecénások serege, csak a közönség nem – csakugyan a művelt olvasó finanszírozza, mégpedig nem csupán az a réteg, amely ellen az Új Nemzedék – bizonyos fenntartásokkal – keresztes háborút hirdet, hanem elsősorban az a kijózanult keresztény magyar intelligencia, melyet az Új Nemzedék undorított el a kereszténnyé elkeresztelt mindenre kapható, meggyőződésen, egzisztencián, életbiztonságon átgázoló martalóc szellemtől. Hazug rágalom, hogy Hatvany Lajos báró egyetlen fillérrel is támogatná A Tollat. Hatvanynak éppúgy nincs szerepe A Toll finanszírozás körül – mint akár – Krausz Simonnak.” És még egy jellemző

mondat a cikkből: „Hazug rágalom, hogy A Toll szerkesztőségének bármilyen kapcsolatai is vannak az októberi forradalommal.” Az Előőr megismétli támadását, most már a főszerkesztő, Bajcsy Zsilinszky Endre 1929. aug. 10-én *Az írástudók lázadása* címen reflektál A Toll Ady-ankétjára, és megismétli az Új Nemzedék vádját: „Beavatottak a lap mögött Hatvany Lajos elnyűhetetlen ambícióit és elfogyhatatlan pénzét tudják.” A lap programcikkeiben megismert elvekkkel válaszol: „A Toll nem politizál és nem kapcsolódik egyik társadalomszemlélethez sem, csak tiszta, bátor, nem korumpált európai, irodalmi és kritikai, tehát humanista szellemisségét dokumentálja – ezért került a fajvédő fasiszta Előőr és a kurzista-klerikális-royalista Új Nemzedék támadásainak keresztútjába”. (1929/18. sz.)

Közben, 1929. július 14-én megjelent Kosztolányi – alább tárgyalandó – Ady-pamfletje, mely országos vihart kavart, azonnal reagál rá Babits Mihály is, egyetértve, de vitatkozva is Kosztolányival. A nyilatkozatot A Toll 1929. július 21-én ismerteti, Babits egyetértését egyoldalúan kihangsúlyozva. Erre válaszol rendkívül élesen a Nyugat 1929. szeptember 1-i számában Babits Mihály *Személyi ügy?* címmel. A Tollat bulvár hetilapnak, mérges, alattomos sziklának, szerkesztőjét zsurnaliszta költőnek, az Ady-revizió megindítóit hiénáknak, Zoilusoknak nevezve. A Toll 1929. szeptember 8-án glosszában reagál, még élesebben megfogalmazva programját; de felvillantva a Nyugathoz való viszonyának hátterét is.: „Hát bulvárlap vagyunk! Annak mond Babits Mihály. Jó. Nem érezzük vádnak, amit Babits vádnak szánt. Babits iránt való minden tisztelettel jelentjük, hogy nem követjük a Nyugat példáját. Nem lehetünk pedánsak és unalmasak. Nem lehetünk meghunyászkodók és megalkuvók. De még pártatlanok sem. . . Mindez annyit jelent, hogy igenis zsurnalisztikai szempontból szerkesztjük a lapot. Sőt, mi több, pártszempontból. A progresszív polgári haladás pártjának szószólói vagyunk.”

Jól mutatja a kor kusza irodalmi viszonyait, a Nyugat szűk mozgási lehetőségeit, hogy éppen a vele mindenben ellentétes Új Nemzedék áll azonnal Babits mellé. 1929. szeptember 28-án jelenik meg -lpp-jelzéssel a *Bulvárd-hetilap. Avagy milyen is a „baloldal” férfiaság* című cikk. Alantas, útszéli hangja hű dokumentuma annak a légkörnek, mellyel A Tollnak – s gyakran a Nyugatnak is – szembe kellett szállnia: „Jól tudom, hogy az újszülött már az ellen is ösztönösen tiltakozik, hogy egyáltalán keresztelésről van szó circumcizio helyett, . . . az újszülött büszkén vállalja a „Bulvárd-hetilap” mindentől megkülönböztető címet és rangot, sőt büszke, mint az egyszeri hitsorsosuk, aki lakonikusan csak annyit mondott bizonyos megjegyzésre: ha már zsidó vagyok, miért ne legyek rá büszke? . . . Babits a magyarság szívéből beszél. Ez a fiatalság azért figyel föl Babits Mihály hangjára, mert kemény, de tisztán csillogó szavaival rávágott azokra, akik – tudja Isten, mióta – gonosz sziklák a magyarság életében, akik mohó éhségükkel a demokrácia és a művészet álarca alatt fel akarják mindazt falni, ami a magyarságból csak egy molekulányi is.” Az Új Nemzedék stílusához hasonlóak az Előőr gyalázkodásai is, amelyben „Borbás gazda” A Toll kapcsán Jampeckultúráról, jampecdemokráciáról, lúdtalpú, gnómszerű pesti aszfalthéberekről” levelezik.

A Tollnak a jobboldallal – az e megnyilvánulásaiban egyértelműen fajvédő Előőrrel és Milotay lapjával, az Új Nemzedékkel – folytatott polémiája két tanulsággal is jár: Egyrészt, bennük még határozottabban megfogalmazódott a lap harcos radikális liberalizmusa, másrészt e támadások, ha elfogultan is, de jól körülrajzolják A Toll világnézeti, társadalmi hátterét. Segítségükkel, a kortársi kritika fényében közvetlenebbül és egyértelműbben határozhatjuk meg a lap világnézeti hátterét, kapcsolatait és olvasóinak szociális meghatározóit is.

E programos megnyilatkozások dokumentumszerűen tárják fel a defenzívába szorult, forradalom utáni polgári baloldal dilemmáit. A radikális, erőteljes hang megtévesztő, mögötte egy politikában vesztés, jövőjétől rettegő réteg tanácstalansága húzódik meg. A Toll láthatóan a polgárság régi és egyre gyengébbnek bizonyuló értékeit védi, a vélemény szabadság, a kritika, az ész jogait. Olyan tizenhét-tizenkilencedik századi elveket tehát, melyek nálunk a két forradalom bukásával buktak. Ez elvek, eszmények társadalmi bázis és politikai hatalom hiányában ízléssé, szemléletté transzformálódtak. Tényleges hatalom és lehetőségek tüntével a politikából kiábrándult polgárság a szellemi sáncai mögé menekült, és az ízlés fegyverével vívta utóvédharcait. A Toll e lehetőségeiben lefokozott, határait pontosan érzékelő programjához azonban mindvégig következetes maradt. A politikából az irodalomba húzódva, eszméit ízlésbe rejtve védte sajnálatosan időszerűtlen értékeit.

Ez ízlés hű tükre A Toll szinte minden írása. Mint ahogy megítélésünk szerint az ízlés harca, hitvallása volt az *Ady-revizio* is. Benne a lap liberális szellemének is megfelelően gyakran ellentétes nézetek csaptak ugyan össze, mégis e különböző szemléletű írások egy azonos ízlés, világnézeti oppozíció jegyében fogantak. A Tollat elsősorban az *Ady*-ankét tette híressé, közismertté. A benne tükröződő, egységesnek tetelezett attitűd feltárása nemcsak az *Ady*-kritika számára jelentős tehát, de egy társadalmi réteg érveinek körét, mentalitását és ízlését is pontosabban meghatározhatja.

Magával az *Ady-revizió*val s különösen Kosztolányi és József Attila cikkeivel irodalomtörténetírásunk sokat foglalkozott, megnyugtató értékelését elvégezte.⁴ Mindmáig nem történt meg azonban A Toll publikációinak egységes egészként való értelmezése. Holott úgy tűnik, az egész *Ady-revizión* belül e megnyilatkozások egy sajátos állásfoglalást, különvéleményt tükröznek, amelyek nemcsak A Toll megismeréséhez vihetnek közelebb, de az egész *revizió* megítélését is differenciáltabbá tehetik.

Elsősorban Illyés Gyula alapos elemzése alapján terjedt el az a nézet, hogy Kosztolányi hírhedt pamfletjével, véleményével egyedül állt, mint írja: „Ha Kosztolányi a katolikusok vagy a protestánsok, az istentagadók vagy a királypártiak állásáról kezd harcba, egy pártot tán kerít maga köré, bár ez sem bizonyos. Így olyan területre tévedve, ahol ő nem volt bennszülött – mindenkit nyakába zúdított párt-, kor- és felekezetre való tekintet nélkül.” Illyés a *revizió* summázataként megállapítja: „A tisztázás – noha mindenki érzett tisztáznivalót – megható visszaemlékezésekre és rajongó áradozásokra volt újabb alkalom.”⁵ Lényegében ezzel a véleménnyel ért egyet Réz Pál is: „A cikknek talán egyedül a konzervatív sajtó, a megcsontosodott és szinte teljesen értéktelen irodalom örült, de az is csendben, s talán még néhány nagyon apolitikus és *Ady*-ellenes irodalmár” – és még egyértelműbben: „Kosztolányinak alig akadt fegyvertársa.”⁶ Megítélésünk szerint az alapjában véve helyes megállapítások finomításra szorulnak. Úgy véljük, A Toll hozzászólóinak nagy része nem állt ilyen élesen szembe Kosztolányival. Ez írások egységes értelmezése, közös vonásaik vizsgálata kimutathatja, egyrészt azt, hogy Kosztolányinak voltak társai: A Toll íróinak nagy része, de ezenkívül mások is osztoztak – ha kissé differenciáltabban is – állásfoglalásában. Másrészt A Toll-ban megjelent hozzászólások ilyen egységes szempontú elemzése rámutathat arra is, hogy azok a hatások és körülmények, melyek Kosztolányi pamfletjét és markáns esztétikáját kiváltották, a kor más polgári íróira is hatottak, s voltak köztük olyanok is, akik Kosztolányihoz hasonló módon reagáltak ezekre.

Az ankétot bejelentő szerkesztőségi cikk 1929. június 30-án jelent meg. E beharangozó írás elsősorban az *Ady*-kritika múltjával foglalkozik. Azzal a felemás helyzettel, mely nemcsak az értéktelen támadásokat, de a védelem szempontjait is kultúrpolitikai és politikai kiállássá változtatta, lehetlenné téve így a valóban tárgyyszerű értékelést és kritikát: „Ami értékes írás – nem kis számban – a műveiről megjelent, abból meg minden kifogást, sőt minden kifogásnak tetszhető megjegyzést is eleve kicenzúrázott a becsületes kultúrpolitikai odaadás, a baráti tapintat, a zseni tisztelete, az irodalompolitikai harcok idejének megannyi nagyon is méltánylandó szempontja: egyebek közt az, hogy a cikk írója nem akart még részletekben sem az ellenfélhez hasonló lenni.” A helyzet a költő halála után sem lett kedvezőbb. Igaz, elismertetéséért most már nem kellett küzdeni, éppen ellenkezőleg verseit szinte minden irányzat zászlajára tűzte, kisajátította, fegyverré tette: „Néhány sorban el sem mondhatjuk, hányféle *Ady* Endrét gyúrt ki az alkalmi zsurnaliszta-pátosz az elhunyt költőből – a „finom

⁴ Kosztolányi pamfletje szinte a kor egész irodalmi életét felbolygatta és reflektálásra készítette. E hatalmas anyag feltárása nem feladatunk, pusztán A Tollban megjelent hozzászólások ismertetését kíséreljük meg. Az *Ady-revizio* eddigi legteljesebb bibliográfiáját lásd: VITÁLYOS László – OROSZ László: *Ady-bibliográfia* Bp. 1970. 125. legfontosabb összefoglalások: FÖLDESSY Gyula: *Ady* értékelése. A Kelet Népe, 1939. KÖVÁRI Zoltán: A Kosztolányi-provokálta *Ady-revizio* kísérlet. – A Szabolcs-Szatmár M. T. V. B. Művelődési O. Évkönyve, Nyíregyháza, 1967/8.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Kortársak*. Nyug. 1940. Előszót írta, ILLYÉS Gyula.

⁶ Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok*. Bp. 1958. Utószót írta RÉZ Pál.

dekadenstől” a pártíron keresztül az antiszemita őspogányig és a katolikusig –, hogy saját álláspontjának nyomatékot adjon.” Az Ady körüli lárma és harcok eddig megakadályoztak minden tárgyilagos értékelést. A viták azonban elültek: „Elérkeztünk, úgy érezzük, ahhoz a pillanathoz, amikor Ady Endréről higgadtan lehet beszélni. . . Tudjuk, hogy vannak sokan, kiváló és avatott íróemberek, kik állandóan panaszkodnak az Ady-program elsikkasztása, Ady lényeges törekvéseinek elhomályosítása miatt, mások pedig, nem kevésbé kiválóak és nem kevésbé hivatottak, túlzottan vagy legalábbis céljátévesztett irányúnak tartják a ma szokásos Ady-dicsőítések hangját.”

A hozzászólások sorát a következő számban Vészi Endre egy lírai, a fentiekben vázolt problémát messze kerülő visszaemlékezéssel kezdi. Itt jelent meg Karinthy Frigyes furcsa, méltatlanul feledett hozzászólása is *Hát-Bizony János* címmel. Benne, látszólag humoros formában, ironikus keménységgel írja le azt a felemás, torz, részleteiben pozitív, ám kisszerűségében romboló hatású képet, mely Adyról a közvéleményben, egyéb frázisokkal elvegyülve, él.

E szelíd előzmények után jelent meg Kosztolányi híres-hírhedt nyilatkozata. Tárgyával több szempontból is rokon. Őszinte és botránytkaivaró, higgadt értékelésben csak ritkán részesülő – mint Ady versei. A lap általa lett híres, és tudatunkban ma is összekapcsolódnak. Már a címe is provokáló: *Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről.*

A tizenöt oldalas cikknek körülbelül a fele magyarázkodik: miért írta? Kosztolányi eddig már többször nyilatkozott a költőről, ám mindig dicsérően, mégis a Babitscsal folytatott fiatalkori levelezéséből is tudjuk, az ellenszenv nem új. Revíziójának célja elsősorban egy legenda, egy mítosz lerombolása: „Úgy láttam, hogy az a divat, mely Ady személye körül tombolt, immár elvált munkáitól, független tőlük. Egy legenda keletkezett, mely ártalmára van neki is, az irodalomnak is.” Feltűnő módon megemlíti a bevezető szerkesztőségi cikk gondolatát is: „Egyre inkább növekedett azoknak a száma, éppen a modern, európai szellem legkülönbjéből, akik a fékevesztett tömjénezők magasztalását gyermekesnek találták s úgy érezték, hogy Adyt mint költőt és művészt példátlanul, igazságtalanul, oktalanul túlbecsülik. . . Annak idején, hogy Ady gyönyörű indulása után egyre-másra ontotta egyes értékű verseit, majd zuhanni kezdett abba a túrhetetlen modorosságba, mely végül teljesen elnyelte, ellenségei oly alantas szempontból, oly barbár politikai ürügyek alatt kapcáskodtak belé, oly cudarul megtagadtak minden értéket kitűnő verseitől is, hogy a jobbak a lelkiismeretük s az ízlésük nevében átalloztak kifogást emelni ellene, még magas művészi okokból is, különben még úgy tetszhetett volna, hogy az írástudók az írástudatlanokkal cimborálnak.” Cikke talán legebevezetőbb mondatában féltékenységét magyarázza: „Féltékeny vagyok egy olyan mérhetetlenné dagasztott hírnévre, melyet jogtalannak és hazugnak, kártékonynak és megtévesztőnek érzek” – és még hangsúlyosabban: „Nem szeretem őt.”

Indokainak és érzelmeinek aránytalanul bő tárgyalása után tér rá az életmű értékelésére, revíziójára. Elsőnek Ady messianizmusát említi: legalább annyira őt, mint Adyt jellemzi, mikor arról ír, hogy a költő optimizmusa, hite az újban elsősorban értelmét sérti. Kosztolányi pamfletjét általában az indulat, az elfogultság, a személyes féltékenység impresszionisztikus termékeként könyveljük el, gondosabb újraolvasása azonban az indulatos, nyers mondatok mögött egy nagyon is kiérlelt esztétika és gondolat körvonalait mutatja. Egy forradalom- és főleg politikaellenes, a társadalmi kötődést tagadó l'art pour l'art esztétikai elv száll itt szembe nemcsak Adyval, de általában a politikai költészettel is: „Ady – ez tagadhatatlan – elsősorban mint politikai költő híres, emlegetett. Művészi szempontból itt támadható meg a legerősebben.” Míg a pamflet első részében arról beszélt, hogy az Ady-vers minden politikai célra felhasználható, itt már általában a politikai költészetet eleve értelmetlennek tartja: „Hiszen a politika manapság mindenütt mesterség lett és tudomány. Éppen ezért a politikai költészet pusztulóban is van.”

Ady azonban nemcsak a társadalom Messiása, de saját költészetéé is: „Második küldetése költői, verseiben saját költői dicsőségéért is harcol, így gyakran ízléstelen.” E két fő vádpont után az érvelés egyébként is laza szerkezete még inkább felbomlik, fedezet nélküli vádak váltják fel: Ady fél az egyszerűségtől, érzés és gondolat híján modoros, érzélgős, erotikája kínos, művészi eszközei szegénye-

sek, és – ismét egy inkább csak a húszas évek Kosztolányiját felmutató vád – „Ady ragaszkodott a kötött formához, ez gyakran ellaposította, nem sűrített, hanem hígított. Verse süket citera, nyafogó csimpolya”, és a legsúlyosabb érv: „vezérkedése csak társadalmi jellegű volt.” Cikke végén mintegy összefoglalóan kijelöli Ady helyét költészetünkben: „Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven versével, mely pályája szerencsés termékének tekinthető. Nem tündököl a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek között.”

A következő szám Zilahy Lajos írását közli, aki hangsúlyozottan szociológiai megalapozottságú tanulmányban megállapítja, hogy Ady a pusztuló magyar kisnemesi osztály költője, utolsó fellobbanása. Kosztolányival szemben – akinek véleményét cikke megírásakor valószínűleg még nem ismerte – Adyt éppen sötétenlátásáért becsüli. Nagyságának másik bizonyítékát abban a közösségben látja, hogy Ady éppúgy „eladta magát a zsidóknak és az anarchiának”, mint fajtája.

Ezután szólal meg Márai, aki bravúros diplomáciával és logikával egyértelműen Kosztolányi mellé áll, úgy azonban, hogy közben Ady zsenialitását sem vonja kétségbe. Hozzászólásának túlnyomó része Kosztolányi dicsőítése, igazának védelme: „Kosztolányi Dezső cikkét elsőrangú kritikai írásműnek tartom és mindenben egyetértek vele. Nehéz vitatni, hogy Ady Endre a világirodalom legnagyobb ripacsainak egyike, szemérmetlen volt, imádta hangját. A fegyelmet és a szemérmet nélkülöző Ady művészetében. Kosztolányi például – az ember odanyúl példáulért, ahol talál s ahol a legközelebb – fegyelmesebb, szemérmesebb. Bocsássa meg, hogy a szemébe dicsérem.” Mégis Ady „a ripacsok, a fegyelmesebb, a műveletlen, az őszintétlen, a szemérmetlen, a művésziellen, a színestollas és üvegyöngyös, Istennel és zsidókkal tegeződő, messiáskodó, indiszkrét, izléstelen és nagyhangú – ebben a néhány versében zseni volt. . . Egyszerűen költő volt. Több nem lehet senki.”

E számban szólalt meg Kassák is, aki egyébként nem írt a lapban, hiszen azzal sem társadalomszemléletében, sem művészetkritikai szempontokban nem azonosította magát. Cikke első részében a Toll stílusától meglehetősen különböző, didaktikus, száraz modorban kifejti esztétikáját a rekonstruáló és konstruáló, a precíz és egyetemes költői egyéniségről és talán a legpontosabban jellemzi Kosztolányi pamfletjét is: Csak esztétikai szempontjai voltak s így csak támadás lett. Ennek ellenére Adyt ő is – ha ellenkező előjellel is, de – a Kosztolányiéhoz hasonló megfontolásokból és szempontokkal értékeli: „Ady tisztázatlan volt eszmevilágában és emberi életmódjában, a forradalmisága felelőtlen lázadozás volt, de ezeket az adottságait olyan lendülettel és szuggesztív erővel tudta versbe formálni, hogy minden kifogásom ellenére is, a világ egyik legnagyobb kifejező erővel rendelkező költőjének tartom.”

Kassákkal ellentétben a következő szám mindhárom hozzászólója – Ignotus, Reinitz és Dutka Ákos – is egyértelműen áll ki Ady költészete mellett. Ignotus ismét csak irodalompolitikai jelentőségét hangsúlyozza. Reinitz pedig – megismételve Karinthy bravúráját – saját fegyverével harcol, nem minden él nélkül. Megzenésíti Ady: *A percemberké után* című versét. Ugyanitt Dutka Ákos: *A „Meztelen király” apró szentjei* című, profétai hevű, tegező hangvételű írásában vádolja Kosztolányit és társait féltékenységgel.

Ezután jelent meg az egész anket leghiggadtabb, a szélsőségeket józan elfogultsággal kiegyenlítő, minden egyéni szemponttól mentes hozzászólás Szász Zoltán tollából. Tanulmányában lényegében Ady költészetét ismerteti, majd Kosztolányi esztétizmusával egyetértve leszögezi: „Mert a költő elsősorban és értékadóként új szépségek teremtője, s nem politikai harcos, társadalmi reformer vagy pláne valami robbanékony félbolond.” Ennek ellenére ő is hangsúlyozza, hogy Ady népszerűségét elsősorban politikai verseinek köszönheti, amelyeket paradox módon éppen formai szépségük miatt a legsikerültebbeknek tart. S ha Adyt többre is értékeli, mint Kosztolányi, jelentőségét mindenképpen kisebbre becsüli, mint Vörösmartyét vagy Aranyét.

E számban jelent meg Spectator: *Ady az erdélyiek lelkében* című, és e címnél semmivel sem többet mondó vallomása mellett Füst Milán zárt kompozíciójú, axiomatikus tömörségű hozzászólása is. Pontokba szedett írásában megállapítja, hogy Adynak vannak versei, amelyek csak a magyar nyelvvel együtt vesszhetnek el, verseinek legtöbbje azonban olvashatatlanul rossz, nevét éppen rossz versei tették

közkedvelté, mert akiknek szükségük volt rá, politikai szólamokként használták kifakadásait. „Tagadom, hogy e versekből bárki is kiismerhetné magát, vagy megállapítható, hogy Ady hányadán volt politikai véleményével.”

Az ankét utolsó hozzászólásaként jelent meg József Attila tanulmánya, alaposan ki is használja ezt a helyzeti előnyt – a Kosztolányiéhoz hasonlóan aránytalan dolgozata első felét az előtte szólók bírálatának szenteli. Az egész tanulmányra és prózájára egyébként is jellemző éles, szertelen, ugráló, nehezen követhető stílusban egyenként marasztalja el az előtte szólókat, elsősorban a pszichológizálás és a felületesség miatt. Összefoglalóan ez írásokat már címében is *Ady-Vízió*nak degradálja, és feltűnően támadja Kosztolányit is. Ezután az *Irodalom és szocializmus*, valamint egyéb tanulmányaiból is ismert sajátos, hegelianus, és itt egyértelműen idealista kicsengésű esztétikáját fejtegeti, melynek fő terminusai az ihlet és a névvarázs. S csak a dolgozat végén tér rá igen röviden Ady méltatására, néhány megállapítása azonban az ankét legértékesebb, ma is helytálló gondolata. Ady verseit, szimbolizmusukat lebecsülve, formailag három csoportba osztja: Az első csoport, egyszerű versei szerkezetükben meglepően távoli dolgokat kapcsolnak össze. A második csoport balladái homogén irreálisában játszódnak le és a többiekkel szemben nem láncszerű felépítésűek. Végül a harmadik csoportba tartoznak a hagyományosan láncszerű versek, melyek elnyerték a konzervatívak tetszését. Összefoglalva megállapítja: Ady versei nem csupán történetileg tökéletesek, hanem önmagukban is, mivel „új nemet alkotnak”. A cikk befejező mondatai jellemzően foglalják össze véleményét: „A nemzet: közös ihlet. A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs. Nem mondhatok mást a politikusoknak, minthogy ő a legbensőbb magyarok egyike.”

Az ankétot a szerkesztő, Zolt Béla zárja meglepően szűkszavúan. Tanulmányként megállapítja, hogy Ady kultusza elsősorban ugyan társadalmi jelenség, de esztétikai ércfedezete is van, nagy pozitívuma, hogy már korábban is a legintellektuálisabb rétegekre hatott. A Toll érdemét az ankét adatgyűjtő voltában és abban látja, hogy sikerült lángra lobbantania Ady kapcsán a kritikai szellemet, a vitát egyben méltó tisztelgésnek tekinti Ady szelleme előtt.

Milyen következtetéseket kínál a AToll Ady-revizója?

Milyen elsőül a lap karakterére adhat választ a kérdés: miért itt jelentette meg Kosztolányi pamfletjét? Az a Kosztolányi, akinek ekkor már minden orgánus rendelkezésére állt, és aki egyébként nem írt a Toll-ba. Tudjuk, a Nyugat húzódott a közléstől, később még a reflektálástól is.⁷ A Toll azonban mintha ezért született volna, népszerűségét, a reklámot mindenestre ennek köszönhette. Babits Ady hiénáiról, elárulásáról, mérges sziklákról, zsurnál tempórol beszélt. Ha a vád túlzott is, mégis céloz arra, miért közölte a Toll Kosztolányi cikkét. Szenzációt látott benne, üzletet, reklámot. Szenzációt, melytől a lap sosem idegenkedett. A népszerűség, a kritikai hang, a bulvárjelleg, az érdekesség, mint láttuk, vallott programjához tartozott. A pamflet közlésének tehát üzleti, reklám okai is lehettek, sokkal lényegesebbek azonban azok az elvek, azonos tendenciák, melyek a kibontakozó vitát meghatározták. Rendkívül jellemző mindjárt az e vitában megszólalók névsora. E névsor tágassága, de szűkössége is. Tágassága bizonyítja a Toll valódi liberalizmusát, a vélemények nemcsak programosan hirdetett szabadságát. Egyformán kifejhették itt nézeteiket a polgári baloldal fiatal írói éppúgy, mint az esztétizáló Kosztolányi, a konzervatív Szász Zoltán vagy a szocialista Kassák és József Attila, de Ady régi barátai közül is Vészi vagy Révész Béla. Éppily jellemzőek azonban a névsor hiányai is. Többesrői szerkesztői beharangozás ellenére sem nyilatkozott: Ambrus, Heltai, Voinovich, Molnár Ferenc, Bíró Lajos, Ignóty Pál, Schöpflin, Nagy Endre, Lesznai Anna, Krúdy. A konzervatív, hivatalos irodalom távolmaradása e baloldali laptól érthető. Feltűnő azonban az a szerkesztői tendencia, amely elsősorban azért, mégis Ady bírálóit juttatta szóhoz – úgy tűnik, ebben egy talán a Nyugattal szembeni oldalvágást is sejtethünk. De elsősorban nem ezt, mert e vita legfontosabb tanulsága, lényege e heterogén írások azonosságaiából fakad.

⁷GELLÉRT Oszkár: Egy író élete II. Bp. 1962. 132.

Így, A Toll szinte minden hozzászólója elítéli, illetve háttérbe szorítja Ady politikai költészetét. Verseit gondolatilag tisztázatlannak, többértelműnek ítélik. Egyformán szembefordulnak Ady retorikájával, gyakran gátlástalan szenvedélyeivel. Legfeltűnőbb azonossága e cikkeknek az Ady költészetében, főleg azonban az őt körülvevő mítoszban meglevő irracionális elutasítása. Váteszi lobogásával szinte minden írás szembehelyezkedik, idegenkednek fedezetlennek vélt messianizmusától is. Honnan ez optikai csalódás? Ady költészetének ilyen talán nem alaptalan, de mindenképpen egyoldalú értelmezése, ez eltorzult ízlés?

Úgy véljük, A Toll Ady-reviziójának jelentőségét csak akkor láthatjuk világosan, ha a kor frazeológiájával szembesítjük. Az ellenforradalmi Magyarország deklaratív, mindenféle lelkesedést és alantas ösztönöket felszító és ehhez Ady költészetét is felhasználó stílusával fordultak szembe e revízió ürügyén A Toll írói. Szembefordultak egy Ady-képpel, mert ízlésbe szorított világnézetük tagadta saját koruk politikáját és elvetélt forradalmait. Támadták Ady politikai költészetét, mert csalódtak általában a politikában. Verseit gondolatilag tisztázatlannak, többértelműnek ítélték, mert undorodtak e revíziós magyar blaszfémia ködös frázisaitól, mert undorukban csak tiszta, fénylő logikájú, egyértelmű gondolatokat tudtak elviselni, ez lévén egyetlen fegyverük. S mert megvetették a retorikát és szenvedélyt, felnagyították ezt Adyban, hogy róla beszélve támadhassák. E polgári írók joggal pesszimisták voltak, idegen volt hát nekik Ady hite, tüze. Ízlésük tiltakozott Ady aktualizált kultusza ellen. Ady értékelése ürügyén A Toll és baloldali szövetségesei a ráció, a józan értelem mellett tettek hitet. Ízlésükkel általában is nemcsak Ady költészetét támadták tehát, hanem koruk stílusát, léghőjét. Mégis, Ady ürügyén, teljesen félreértve, elrajzolva Ady jelentőségét. Tragikum helyzetüket bizonyítja, hogy képtelenek voltak beleélni magukat Ady és a második reformkor hitébe, hogy nem vették észre tanításainak aktualitását. Egyetlen hozzászóló sem látja meg például Ady antifeudalizmusát. Reménytelen körülményeik szorításában elfelejtik késői nagy gondolati verseit és teljesen, verseinél pedig sokkal egyértelműbb publicisztikáját is. A hivatalos irodalom meghamisította Adyt, ők – ha ellenkező előjellel is, de – tovább torzították.

Mégis, az Ady-revizió egésze szemléletének aktualitásával nyeri el jelentőségét. Hozzászólói közvetve – Ady költészete és kultusza ürügyén – a kor neobarokk pátozásával, fedezet nélküli retorikájával fordultak szembe. Ady messianizmusában, gyakran lírain körvonalzatlannak hitt politizálásában közvetve a dzsentroid Magyarország politikusainak demagóg frázisait támadták. Így érthető meg az is, hogy e vitában érvek összeütközéseivel, dialógusaival oly ritkán találkozunk. Helyettük nagyrészt egymástól független monológokat hallunk, melyek azonban Máraitól József Attiláig azonos kicsengésűek és A Toll alaphangjával megegyezőek. Bennük a független, szabad szellem, a higgadt racionalitás fordul szembe a köddel, az értelmet érzelmekkel helyettesítő retorikával és pátozással. Természetesen ez intellektuális elutasításnak Ady költészetéhez nem sok köze volt, annak vizsgálata azonban, hogy Ady – kora alternatíváin túlnövő – tanításai milyen ingoványokban feneklettek meg, már az Ady-kritika feladata.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy A Toll Ady-ankétja racionális szempontjaival és hangnemével elsősorban résztvevőit jellemezte, másodsorban közvetve, de igen pregnánsan a lapot, s csak harmadsorban s elfogultságoktól terhelten Ady költészetét.

Irodalomtörténet és kritika

Nemcsak az Ady-ankétnak, de megítélésünk szerint A Toll megnyilatkozásainak általában is alapvonása, döntő szempontja a racionalizmus védelme, a fedezet nélküli retorikus szenvedély, a rajongás elutasítása. Jól mutatják ezt a lap, egyébként csekély számú irodalomtörténeti publikáció is. E felfogás leghatározottabb megszólaltatója A Toll-ban Hevesi András (Kézai Simon álnéven). Szemléletét híven tükrözi az a cikke is, melyben Ady korának megítélésünkől oly elütő, gúnyos kritikáját adja: „A magyar irodalom története a század első éveitől a háború végéig olyan izgalmas és fordulatos volt, mint egy kalandregény. Az írók beleolvadtak a kritikusok meghatározásaiba, a rajongók hasonló-

taiba és metaforáiba. A mű csak szimbólum volt, örök gimnazisták oroszlánkörme, halvány utalás arra, hogy mi minden lappang még bennük, amit egy rájuk nehezedő átok nem enged megnyilvánulni. . . A magyar író sorsa duzzadó izomzatú, vérbő atléták Mohácsa volt, a minden győzelemnél izgalmasabb, emberibb és mélyebb kudarc gyönyörű megalomániája. Műveiket nem firtatta senki, az írók személye volt jelentős, annyira, hogy regényeket írtak egymásról.” (Kézai Simon: *Lovagregény* 1930/12.) Ugyanez a szkepszis nyilvánul meg egy korábbi, személyesebb hangú, egyébként rendkívül jelentős tanulmányában is, mely a maga kiélezettségében ugyanakkor az arisztokratizmus és konzervativizmus pregnáns megnyilatkozása: „Klasszikus ízlésűek és lelkialkatúak vagyunk, mert a legjobb akarattal sem lehetünk egyebek, a romantikus lobogók utolsó foszlányait már iskolás korunkban hamuvá égettük. . . Ha vannak stílusok, jelszavak és irányok, amelyekkel még nem laktam torkig jól: csak a múltban vannak.” (Kézai Simon: *1902-es évjárat*.)

Ez elzárkózó, individualista magatartással Komlós Aladár *A lelkesedés védelmében* (1929/31) című cikkével fordul szembe, s e lapban feltűnő, történeti szemléletével kimutatja, hogy Hevesi mindenféle lelkesedést tagadó álláspontja mennyire korhoz kötött. Mág ható érvennyel bizonyítja, hogy ez éteri szkepszis a háború és a forradalmak reakciója a kiábrándult fiatalság lelkében. Cikkébe – melynek egyébként legfőbb tanulsága, hogy a baloldali polgári irodalom szűkebb kategóriája is még mennyi finomításra, differenciálásra szorul – Hevesi *A Lelkesedés körül* (1929/33) című írásában reagál, s a romantika konjunktúráját elítélve így ír: „A lelkesedés a vallásos, metafizikai és szociális gátakból kiszabadult magánszemély ijesztő és groteszk elefantiázisa. . . A lelkesedés a személyiség lázadása és oktalan szétfolyása, a szenvedély a személyiség zsarnoki alárendelése egy kívülre és felette álló célnak.”

Hogy A Toll fenti megnyilvánulásából is összeálló szemlélete mennyire finom, dialektikus megítélést igényel, jól bizonyítják ezt a Hevesivel szemben a lelkesedést védő Komlós egyéb, irodalomtörténeti tárgyú cikkei is. Közülük az egyik legjelentősebb s legtöbb vitát, személyes támadást kiváltó a *Bródy-esszé* (1934/72). Bálványromboló racionalizmusával jó értelemben éppen Kosztolányi pamfletjével rokon. Cikkének első mondata mindjárt támadás: „Ha mi, akik nem állunk Bródy megvesztegető zseniális allűrjeinek hatása alatt, az időtálló műveket keressük. . . csalóda és idegenül hajítjuk el egymás után az író műveit”, és később így folytatja: „De hát hol van akkor Bródy Sándor híres zsenialitása? Műveiben semmi esetre sem. Hátha csak allűrjei voltak a zsenialitáshoz? . . . Az irodalmi életben nem éppen ritka jelenség az olyan író, aki inkább személyiségével, mint alkotásaival hat. Nálunk alighanem Bródy erre a legjobb példa. . . Egy újszerű egyéniségnek mindig nehezebb kifejeződnie, hiszen nem élhet kész formákkal, újat kell teremtenie, a rögtönző Bródy pedig nem nevelte magát az ehhez szükséges erőfeszítésre.” Számunkra, akik most a lap közös, racionális, antiromantikus szemléletét kutatjuk, e cikkben is az a legfontosabb, hogy e zseniális allűrökkel szembe forduló hang tágabb aspektusból mennyire azonos a lap szellemével és végső soron Kosztolányiéval és Hevesiéval is. Ugyanezt bizonyítja egyébként Komlósnak a sokkal megértőbb, pszichológiai megalapozottságú Németh László-esszéje is, melyet a Tanú megszűnésekor írt (1937/5). Szempontja, látószöve változatlan: „Ez nem esztétikai, hanem üdvösségkritika. Nincs esszéista, aki annyit foglalkoztatna önmagával, mint ő. Szinte jobban érdeklődünk személye, mint tanulmányai tárgya iránt. . . Célkitűzéseinek magasságában, a megváltásnak hozzájuk fűződő reményében s elszánásának hevületében mindig van valami vallásos. Nemcsak filozófus, apostol is.”

A lap fentiekben csak jelzésszerűen kiragadott irodalomkritikai megnyilvánulásai, szembe fordulása a lelkesedéssel, Bródy „allűrjeivel” vagy Németh László „üdvösségkritikájával” azonos gyökerű és megegyező az Ady-revizió alaphangjával. Azonos bennük a racionalitás, az intellektus igénye, egy vég-eredményben arisztokratikus, esztétikába menekülő ízlés. Komlós nagy igényű tanulmányában (*Magyar irodalom a háború után*, 1937/4) épp A Toll hasábjain hangsúlyozza és emeli ki e polgári irodalom világ-undorát, szkepszisét, blazírtságát. Valóban erről van szó, a racionális attitűd, a lelkesedést megvető ízlés szkepszist takar. A reménytelenség az ízlésbe menekül, és a ráció hideg pengéjével védekezik.

A lap fentiekben vázolt egységes tónusa, racionális, a „neobarokk” pátosszal szembeforduló, gyakran ironikus, józan hangja végső soron egy fogalmilag ugyan nehezen leírható, de megnyilvánulásában könnyen kimutatható baloldali szemléletet takar. E szemléletet talán legegységesebben Szász Zoltán fogalmazta meg, a sokatmondó: *Jobbra, balra vagy előre?* című cikkében (1929/11). Minden túlzást reakciónak ítélve hangsúlyozza, hogy e baloldaliság nem azonos a bolsevizmussal, s hogy „a baloldaliság csak oly értelemben becses, ha előrét is jelent”. E korlátozott baloldali világnézetet leggyakrabban a polgári radikális jelzővel illetjük. E szélesebb közönség igényeit kielégítő bulvárlapban, mely egyébként is kénytelen volt tartózkodni a közvetlen politizálástól, a bukott polgári radikalizmus csak megszűrve, áttételeken keresztül mint sajátos mentalitás jelentkezhetett. Így az alábbiakban, mikor e baloldaliság konkrét megnyilvánulásait, határait és korlátait kutatjuk, három szempontra irányítjuk figyelmünket. Először azokra a Nyugat- és Babits-ellenes állásfoglalásokra, amelyek e baloldali mentalitást a jobboldaltól, de még a nemzeti koncentráció opportunizmusától is elválasztják. Másodszor arra a határra, ameddig e polgári radikalizmus balfelé terjedt, befogadva még a szociáldemokráciát, de közvetlen megnyilvánulásában mereven szembeszállva a bolsevizmussal. Végül e már behatárolt baloldaliság legmarkánsabb elemét, polgári humanizmusát – és annak korlátait – igyekszünk felmutatni.

A Toll az Előőrson és az Új Nemzedéken kívül legtöbb támadását a Nyugat ellen vívta. Míg azonban az előbbi lapok esetében egyértelműen a jobboldaltól, primitívségtől határolta el magát, s így mint láttuk, védekező reflexiói közben programját, szembenállását fogalmazta meg, addig a Nyugathoz való viszonya már sokkal bonyolultabb. Köztudomású, hogy a Nyugat koncepciója 1919 után megváltozott, s ha örököse maradt is hagyományainak, egy l'art pour l'art esztétika jegyében – különösen Babits szerkesztése idején – elfordulása korától korábbi baloldaliságának elhalványulását is jelentette. Ezért a Nyugathoz való viszony a polgári baloldal keretein belül meghatározó volt. Tehát míg a Toll jobboldali lapokkal való konfrontációja pusztán alapvető attitűdjét, baloldaliságának tényét tükrözte, addig a Nyugattal való szembenállásának mértéke e baloldaliság pontosabb körvonalait is kirajzolhatja.

E politikai, irodalompolitikai okokon kívül azonban a Toll viszonyát a Nyugathoz, de különösen Babitshoz meghatározó tényezők is. Egyrészt Hatvany Lajos erős hatása, aki Osváthtal való szakítása után megvált a Nyugattól és ellenfele lett. Hatvany Lajos álnéven sokat írt a lapba, befolyásolta szerkesztését, és valószínűleg közvetve anyagilag is támogatta. A személyes indítékok másik szála Ignotushoz vezet, aki 1930-ban a szerkesztőváltáskor vált meg áldatlan körülmények közt a Nyugattól és került szembe Babitscsal.⁸

Mіндеzen objektív irodalompolitikai és részben szubjektív személyi okok következtében a Toll eleve és mindvégig szemben állt a Nyugattal és új szerkesztőjével, Babitscsal. Jól bizonyítja azonban e szembenállás ideológiai hátterét és Babits magatartásában is rejlő okait, hogy a másik szerkesztővel, Móricz Zsigmonddal szemben ilyen merev támadó magatartást a lapban nem tapasztalhatunk.

A Babitscsal való szembefordulás első megnyilvánulása egy glossza már az 5. számban, amely bejelenti Babits – később visszavont – szándékát, hogy kiválik a Nyugat szerkesztéséből, közli, hogy felolvasást tart az Akadémián, s most Vargha Gyula halála után alighanem bekerül végre a Kisfaludy Társaságba is. Mindehhez a lap rendkívül éles hangon hozzáfűzi, hogy csodálkozásra semmi ok. Babitsot eddig is csak tévesen híhették destruktívnak, eddig sem volt baloldali: „Egy kínos félreértéssel kevesebb, egy eltévedt költő hosszas kerülők után végre hazaérkezett.”

Lényegében ugyanezt az álláspontot tartalmazza Zsolt Béla: *Csendes válasz Babits Mihálynak* (1929/21) című cikke és glosszája is, melyekben Babitsnak az Ady-revizíóra reflektáló *Személyes ügy?* című írására válaszol. Cikkében társai elárulásával vádolja Babitsot, glosszájában pedig épp a Nyugat megalkuvó magatartásával szemben határolja el lapját.

⁸IGNOTUS: A Nyugat útja 1930.

A következő megnyilatkozás már differenciáltabb, a 23. számban Németh Andor: *Így írnak ők* címmel Szabó Dezső: *Filozopter az irodalomban* című pamfletjére utalva szól Babits új regényéről, a *Halál fia*-ról. Megvédi Szabó Dezső otromba támadásaitól, ugyanakkor azonban megállapítja, hogy a regény a végén kisiklik, világnézetileg megbicsaklik. Imrus a tanári állás elfogadásával – éppúgy, mint Babits – a fennálló rendet szolgálja, s így jobboldali áruló lesz. Ezt a megalkuvást, egyetértve Szabó Dezsővel, jellegzetesen filozopter magatartásnak ítéli. Ezt követi Hevesi András *A filozopter védelme* című írása, melyben szellemesen ironikus, arisztokratikus fölényvel megvédi Babitsot. Úgy véli, Babits fiatalságának idején a sokféle klikk és hatalmi tényező közül elvont személytelenségével legkevésbé még éppen az állam nyomorította meg a filozoptert. Ezt a viszonylagos függetlenséget – csak egy személytelen hatalomtól való függést – próbálta ki Imrus – és Babits –, így tehát akkor még nem volt áruló. Napjainkban már az Állam nagyon is személyes arculatot nyert, ezért: „Az Állam nem bizonyult Babits Mihály pályafutásában eléggé engedékeny és semleges Maecenasnak. A költő már több mint tíz éve a maga útján jár és közszereplése azóta abban merül ki, hogy felváltva elfogadja és elutasítja a különböző oldalakról kínáló szövegeket, ami az igazi írástudó jogos és megengedett taktikázása, hogy megőrizze magányát.”

E békülékeny, s Babits egyéniségét, pályáját belülről értő tanulmány után jelent meg Zsolt Béla: *Ignotus elé* (1930/2) című cikke, melyben a szerkesztő Ignotus félreállítására kapcsán így ír: „A Nyugat-affér teljes feltárása sürgős kötelessége lenne az irodalompublicisztikának, mert távolról sem megnyugtató, hogy a nemzeti koncentráció jellegénél alatt újjáöregedett folyóirat egyelőre óvatosan tovább adagolja a világnézeti és felekezeti elemeket, nehogy a világnézetileg és felekezetiileg többnyire a mai Baumgarten-kuratóriumtól távolodó előfizetők a változásra túlságosan hamar ráeszméljenek.” Ez a folyóirat szellemét durván támadó hang sem előzmény nélküli, már 7. számában Németh Andor: *Az előregedett folyóirat* című cikkében ezt olvashattuk: „A destrukció vádjára alól az utolsó tíz esztendőben a Nyugat éppen eléggé tisztázta magát, most már ideje volna, hogy minden ifjúkori bűnét levezekelje és nyíltan családi lappá alakuljon át.”

Ilyen előzmények után, úgy hisszük, új erősebb megvilágításba kerülhet József Attila hírhedt Babits-ellenes pamfletje is. (*Az Istenek halnak, az ember él.* 1930. jan. 10.) Tisztán láthatjuk, hogy nem pusztán megdondolatlan, kihívó, vagabund megnyilatkozásról van szó. Ez az oly tragikus következményeket kiváltó cikk nem csupán egyéni sérelmeket torolt meg. Éles, arrogáns hangjával és tartalmával is nagyon jól beleilleszkedett A Toll lényegében világnézeti hátterű támadásai sorába. Így, József Attila kritikájánál semmivel sem enyhébb hangvételű Lakatos László: *Látnok és dalnok* (1930/4) című cikke sem, melyben Babits pálfordulását hajlékony, műfordítói egyéniségével magyarázza. Adaptátor, juror tragédiáról ír, melynek szerinte az az oka, hogy Babits az irodalomban is csak adaptálásra, más vélemények elfogadására képes, önálló ítéltetésre nem.

Hevesi korábbi gondolatmenetéhez nyúl aztán vissza 1933-ban Zsolt Béla *Babits* (1933/5) című kritikájában. Fenntartja korábbi világnézeti kifogásait, mégis Babits új kötete kapcsán ingatagságát költői nagyságával, pártok és ellentétek fölé magasodó művészetével véli igazolhatónak: „Most utólag szánom-bánom, hogy Babits Mihállyal szemben néha annak a zornalizisztikus polémiaának és személyeskedő kritikának hangját használtam, amelyet ő végtelen finnyosságában olyan kevésbé értékel, hogy bizonyára nem is fáj neki. Babits nem harcolt, békülékenységet tanúsított, politikátlan művészete nem hatott rám meggyőzően... Még nem tudtam, hogy Babitsnak nincs szüksége sajtószabadságra és a művészet immunitására, mert az ő műveinek végeredményben ezek a szabadságok éppúgy nem döntően fontosak, ahogy a politikai korlátok sem árthatnak neki. Most Versenyt az esztendővel című verseskötete megjelenése óta bűnbánóan vallom – mindegy, hogy Babits politizált a háború alatt és a háború után, mindegy, hogy Vörösmarty Akadémista volt, s most Kisfaludysta, a fontos az, hogy

* KISS Dezső: Hárman egy ellen! 1929/5.; Trojka 1929/9.; Russia in tenebris 1929/36.; Orosz elpolgárosodás 1934/3.; Oroszok útja 1936/2.

Babits Mihály olyan havasi magasságáig ért el a magyar költészetnek, amilyen magasságig magyar költő, alighanem Aranyt és Vörösmartyt is beleértve, nem ért el sohasem.”

A támadások azonban Zsolt Béla világnézetileg szilárd s csak esztétikai érvek alatt meghajló bocsánatkérése után sem szűnnek meg. Hangjuk továbbra is gyakran személyeskedő, jól bizonyítja ezt éppen Zsolt Béla *Árjegyzék* (1937/5) című kritikája: „Babits vitathatatlanul legnagyobb alakja irodalmunknak, de e nagyság nem zárja ki, hogy beteges érzékenységében ne érezzen állandó sértődöttséget, valahányszor a tőle független önálló írói egyéniségek vagy csoportok hatásának eredményei szabad szemmel is lemérhetők... Babits, aki egyénileg mindig szerette a sikert s a háború és a kommunizmus alatt volt érzéke a kor hatástényezőinek felismeréséhez, a tanítványai és szövetségesei körét ösztönösen úgy válogatja meg, mint a színházi sztár, aki csak egyetlen nagy szerepet tűr meg a darabban s csak epizódistákat enged fel a színpadra.”

Mégis, személyeskedő hangjuk ellenére e támadások mentalitása világos; baloldaltól támadják a megalkuvónak hitt, a nemzeti koncentráció opportunizmusába menekülő, destruktivitását feladó Nyugatot és szerkesztőjét, Babitsot. S Babits személyében a társadalmi összefüggéseket látni nem akaró, meghaladott, akadémikus attitűdöt, a l'art pour l'art elefántcsonttornyába menekülő defetizmust.

E támadások világosan bizonyítják, A Toll az ellenzéki polgári lapok között a Nyugatról balra helyezkedett el. Míg saját hasábjain az ízlés és a hangnem burkában gyakran helyt adott arisztokratikus, apolitikus nézeteknek is, addig racionális, józan attitűdje az opportunizmussal már élesen szembefordult. Szkepszise nem vezetett megalkuváshoz s konkrét állásfoglalásaiban a politikamentességhez sem. A Nyugattal szembesítve tehát A Toll markánsabb arcot mutat, baloldaliságának harcosabb, keményebb vonásai tűnnek elő.

Míg A Toll baloldaliságának határait jobbról a Nyugat- és a Babits-ellenes támadások, addig balról a szocializmushoz való viszonya adja meg. E viszony – már most szögezzük le – rendkívül összetett. Egyrészt a lap programos deklarációiban – mint ezt Szász Zoltán megfogalmazásában is láttuk – egyértelműen negatív, másrészt azonban, különösen irodalmi, esztétikai vonatkozású cikkekben marxista vagy ahhoz hasonló, közel álló megnyilatkozásokkal is találkozhatunk.

Jól mutatják e kettősséget a Szovjetunióról szóló tudósítások is. Az 1929/18-as számban jelent meg Székely Béla beszélgetése Stefan Zweiggel az író hitvallásáról, Ady Endréről, a magyar írók árulásáról és orosz útjáról. E nyilatkozat merész közléséért A Toll drága árat fizetett, a bíróság megvonta kolportázs jogát. Stefan Zweig, miután nyilatkozatában Ady szellemének elárulásával és hallgatással vádolja a magyar írókat, rátér oroszországi tapasztalataira, melynek lényege: „Azt hiszem, abban az országban, ahol egy hatalmas nép másfél évtized óta egy eszme kedvéért heroikus szenvedéllyel vállal mindent magára, ott jelentősebb az a csodálat, amellyel e legmagasabb emberi törekvéseknek adózunk, mint az a politikus, amelynek csak szerény tanúi lehetünk és nem ítélkező bírái”, és ezzel kapcsolatban az orosz intellektuális rétegek heroizmusáról beszél.

Úgy hisszük, az orosz állapotok ilyen nyílt, egyértelmű s lelkes helyeslése a korabeli magyar sajtóban példatlan. Mindenesetre a lapban egyedülálló. Kiss Dezsőnek ugyan később rendszeresen jelennek meg tudósításai az orosz közállapotokról és belpolitikáról, ezek hangja azonban ellenséges, elfogult.⁹ A szociáldemokrata, nyugati szocialisztikus tanokkal szemben A Toll már sokkal megértőbb, így közli Shaw aforizmáit a szocializmusról, s nemcsak üdvözli Garami hazatértét az emigrációból, de publikálja Ádám Andor méltatását is. „Garami nem reálpolitikus, de évtizedes hiányt fog pótolni acélos ridegsége és tetterős szótlansága.” És ugyanígy ismerteti a kommunistákat védő Vámbéry Rusztem munkásságát, és lehozza *Fabianizmus* című cikkét is (1929/23), hiszen: „Meg kell magyarázni a jóhiszeműeknek, hogy a politikai jelszavak üres formák, ha nélkülözik a gazdasági tartalmat és az ethikai eszmény célját.” E cikkben találjuk meg egyébként, a fabianizmusról szólva ugyan, A Toll baloldaliságának legfontosabb meghatározását: „Nem forradalmat hirdet, hanem fejlődést, nem erőszakot, hanem meggyőzést.”

A lap baloldaliságához hozzátartozik másrészt az a tény, hogy közöl ma már világosan felismerhetően marxista beállítottságú tanulmányokat is. Ezek közül legjelentősebb Illyés Gyula *Szocializmus szocialisták nélkül* című cikke. Illyés megdöbbenően korán, 1933-ban felismeri, hogy: „Németországban a szociális ígéret és teljesítés közötti résen merült fel Hitler.” S felteszi a kérdést: vajon a munkásjólét, kollektivizálás és a termelés rendszabályozása önmagában azonos-e a szocializmussal? Mi lesz, ha Hitlerék valóban szocializálnak? Előre látva a fasiszta demagógia veszélyét így ír: „A szocialisták nemcsak az árja-szakasz és a Wothan-kultuszmiatt nem kérhetnek a nemzeti szocializmusból. A szocializmus ugyanis nemcsak új gazdasági berendezkedés tervezetét jelenti. Örökségét nézve nemcsak Saint Simon és Fourier örököse, hanem örököse és köteles katonája minden szellemi szabadságmozgalomnak, ami külön is van olyan harci terület, mint a szakszervezetekkel vezetett hadjárat, noha attól elválaszthatatlan.”

S cikkét éppen a szocializmussal szembe forduló polgári baloldalnak szóló figyelmeztetéssel zárja: „Európa mai ifjúsága is a szocializmusmal leckét a szocializmustól kapta, bármerre is kanyarodott azután. De azok, akik megmaradtak mellette, azok is igazán csak bírálni tudnák.” Mégis „... ha ma hangoztatnák kifogásaikat: nem ellenzék, hanem ellenség lennének, oda sodródnának, ahová legkevésbé kíváncsoknak”.

Ugyanígy marxista szemléletet tükröz Bálint György *Az izmusok születése és halála* (1932/4) című tanulmánya is, melyben az izmusok háttérét egyértelműen az osztályharc élesedésében látja. Dolgozatát az alábbi sorokkal zárja: „Ha majd mindenütt kiépül a kollektív társadalom, ha majd egész Európában kifejlődik és nagyra nő az új szociális ember, akkor majd teljes nagyságában ki fog bontakozni az irodalom és művészet új klasszicizmusa.” Ugyanakkor zárójelben azt is meg kell jegyeznünk, hogy József Attilához hasonlóan Bálint György legradikálisabb osztályharcos szemléletű írásai nem A Toll-ban jelentek meg. Mert A Toll bár baloldali volt s még a Nyugat mérsékelt opportunizmusát is elítélte, ezért a szocializmussal s főleg a bolsevizmussal egyértelműen szembenállt. S ha helyt adott is a marxista gondolatoknak, e merészsége alapvető liberalizmusából s nem politikai meggyőződéséből fakadt.

A Nyugattól ugyan balra, de már a szocializmust tagadva helyezkedett el tehát A Toll. A nemzeti koncentrációt még elítélve, de a forradalmi osztályharcra már szembe fordítva, elavult eszményeibe, a ráció és az ízlés relatív kritikájába kapaszkodva küzdött. Változó világunk egyre keményebb alternatívái közt tehát egyként nélkülözte a Nyugat hajlékonyságát, de a forradalom szilárdságát is. Végül, A Toll mentalitását, stílusát s baloldaliságának határait tükröző vizsgálódásaink után érkezünk el oda, hogy feltárjuk e polgári radikális háttérű, ám e háttérrel csak bonyolult áttételeken keresztül felmutató lap talán legpregnansabb megnyilvánulásait, jellegetesen polgári attitűdjének, radikalizmusának és humanizmusának korlátait.

E humanizmus gyökereit és aktuális vonatkozásait legvilágosabban Ignóus Pál fogalmazta meg: „A humanista szó a maga vonzó és átütő erejét éppen annak a csömörnek és undornak köszönheti, amely a völkisch és bodenständig antihumanizmussal szemben a jobb minőségű agyvelőket elfogta. Én és kortársaim tizennyolc éves korunkban nem szívesen használtuk volna a »humanizmus« szót. Koncentrációs táborba kellett kerülnie, hogy becsületét visszazerezhesse.” (Ignóus Pál: *Népiség és új humanizmus*, 1936/1.) Ugyanígy, ez aktuális, ám csak polgárinak felfogott magatartásról szól Hevesi is: „A szellem polgárai vagyunk, nem a szellem kalózái, nem veszítjük el a fejünket sem a mágnástól, sem a dzsentritől, sem a paraszttól.” (Kézai Simon: *A hanyatlás nemzedéke*, 1931/5.) Szász Zoltán pedig, mikor – félig értve Marxot – a polgár fogalmán belül megkülönbözteti a bourgeois-t és a citoyen, jobbról s balról egyaránt védekezve adja ki a jelszót: polgár védj magad! (Szász Zoltán: *Polgár, bourgeois, citoyen*, 1930/12.) Vámbéry Rusztemről szóló cikkében pedig egyenesen a polgárság osztályok és érdekek felett álló szerepének ma is divatos elméletét fogalmazza meg: szerinte a polgári humanizmus: „Egy osztályok és nemzetek felett ívelődő szintézis látójaként és híveként igyekszik minden dolgozó osztály és minden nemzet jogos érdekeinek összeegyeztetésére.” (Szász Zoltán: *Vámbéry Rusztem* 1929/24.)

Hogy e polgári réteg veszélyeztetettségében és hanyatlásában a történelmi szükségzerűséget mennyire képtelen volt felismerni, azt jól bizonyítja Ligeti Ernő: *A polgári gondolat körül* (1929/35) című cikke is, melyben Berl *Mort de la pensée bourgeoise* c. könyvével vitázva arra a következtetésre jut, hogy: „Nem a polgári gondolat került zsákutcába, hanem a Gondolat maga.”

Védekező, menekülő humanizmusról és polgárságról vallanak e kiragadott idézetek. Polgárságról, mely csupán a polgári gondolathoz és ideákhoz tapadva hanyatlásában általában a Gondolat bukását látta, szkepszisét világméretűvé nagyította. Összefoglalásul tehát elmondhatjuk, A Toll a baloldali, anakronikus elveibe zárkozó polgárság lapja volt. Benne közvetve e pozícióit veszített réteg ízlésbe merevedett világnézete tükröződött. Egy ízlésforma önarcképét ismertük meg tehát, egy józan, racionális és főleg egységes attitűdöt, mely a huszadik századi radikális polgárság eszményeinek és világnézeteinek utolsó szerveződésre és védekezésre képes megnyilatkozási formája, lehetséges volt.

Péter Nagy Sz.

LA PLUME (1929–1938)

La revue La Plume (A Toll), ayant la plus longue durée parmi les revues bourgeoises de l'opposition, paraissait de 1929 à 1938, d'abord tous les quinze jours, plus tard mensuellement. Son rédacteur responsable était Vilmos Kaczér. Ses rédacteurs jusqu'à 1939, date où l'on a retirée son droit de colportage, étaient Béla Zsolt, András Hevesi, Sándor Márai, Attila József, Aladár Komlós, Lajos Hatvany etc.

Cette revue devait sa popularité pour la plupart à ses enquêtes littéraires. Outre la révision sensationnelle d'Ady, ce sont encore ses discussions à propos de Ferenc Molnár, József Kiss, Sándor Bródy ou sur la situation de la critique littéraire, qui sont aussi importantes. Cet article s'occupe surtout des manifestations de politique littéraire et de vie publique de la revue, et il essaie de caractériser la conception du monde de *La Plume*.

La discussion de *La Plume* avec Babits et *l'Occident* (Nyugat) démontre dans équivoque qu'elle s'est placée, quant à sa conception du monde, à gauche de *l'Occident*, mais en même temps elle a repoussé le socialisme; tout en condamnant la concentration nationale, elle s'est opposée à la lutte de classe révolutionnaire et elle s'appuyait à la critique relative de la raison et du goût.